

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

135:1 • 2015

Lasse Christian Arboe Sonne, *Thor-kult i vikingetiden: Historiske studier i vikingetidens religion* (Köpenhamn: Museum Tusulanums Forlag 2013). 235 s.

Sonne har haft ambitionen att på ett källkritiskt sätt granska spåren av kulturen kring vikingatidens populäraste gud, Tor. Vad kan vi se för spår av kult och hur tillförlitliga är de? För de som någon gång har försökt att skapa sig en bild av den vikingatida religionen är det uppenbart att man befinner sig på det historiska mörkrets rand och att tillförlitliga källor är få. Vikingatiden är brytningstiden mellan arkeologi och historieforskning.

Och mycket riktigt visar det sig snart att väldigt lite av det som normalt sett skulle ses som källor till dyrkandet av Tor klarar de hårda premisser som Sonne sätter upp. Ortnamn är enligt Sonne en alltför osäker källa och vi kan inte med stöd av skriftliga källor styrka en kult av Tor. Inte heller torshammare kan egentligen tala för en kult av Tor. Torshammartecken har allt för välvilligt tolkats som på mynt, runstenar och annat, menar Sonne. De så kallade Torshammarringarna kan inte säkert sägas vara just hammare och då inte med säkerhet heller sägas vara Tors hammare Mjölner. Att hammarliknande tecken skulle vara just Mjölner, går inte att bevisa. Vilket är sant. Ibland går det att förklara dem som kors, men i de fall där vi inte har någon annan förklaring är det ändå rimligt att tänka sig att de var just förknippade med Tor. Vi har ingen uppgift om hammare som vapen och att de skulle kunna förknippas med hantverk verkar genom fyndkontexten osannolikt. Det här gäller särskilt när fynden även faller in i ett religiöst sammanhang, som exempelvis brandgravar i Svealand, där hammarringar hittas på gravurnorna, företrädesvis i kvinnogravar. Tors uppgift var att bevara den kosmiska ordningen och genom att skydda Asgårds kvinnor (och som en religiös reflektion, Midgårds) behölls den givna maktfördelningen. Det är därför helt rimligt att tänka sig att ringarnas hammare verkligen är hammaren Mjölner. Men bevis har vi ju inte.

Vidare framhåller Sonne Adam av Bremens texter som helt och hållet en fabrikation och att templet i Uppsala har aldrig existerat. Det här är ju en åsikt som bland annat har förfäktats av Henrik Janson. Att ett sådant tempel som Sune Lindqvist föreslog inte har existerat, är idag ganska allmänt vedertaget. Det har också visat sig att kyrkan och de kristna begravningarna runt Gamla Uppsala är samtida med förkristna gravar. Det här komplicerar bilden av en eventuell kult runt Uppsala. Olaf Olsens avhandling från 1960-talet har sedan länge visat sig vila på felaktig grund och som bland annat projektet Sveriges kristnande visade redan på 1990-talet är kultkontinuiteten inte regelmässig, men vanligt förekommande. Generellt hade de senaste årens forskning kring Gamla Uppsala och utgrävningarna där kunnat få någon uppmärksamhet i diskussionen.

Det som duger som källmaterial i Sonnes undersökning är de runstenar och runbleck som åkallar Tor i någon utsträckning. Det blir väldigt snålt. De åtta inskrifterna är framförallt samlade kring 900-talets början och slår fast Tors mest centrala funktion: att beskydda. Men varför då inte se att den slutsatsen kan rimliggöra anhängande källor så långt det är möjligt? Jag hade gärna sett ett resonemang kring ortnamnen, en diskussion kring tors-hammare som inte fastnar vid form och även ett resonemang kring möjliga influenser på kringliggande folk, exempelvis det samiska. I det samiska källmaterialet finns en sekvens där Samuel Rheen berättar om en kultplats för den samiske åskguden framställs med stål och flinta i huvudet, en bild som påminner om myten om Hrungnir och när Tor får en stenbit i pannan. Här finns förstås en annan källproblematik med religiösa influenser, influenser över tid, men visst kan det inte vara en tillfällighet? Hur ska vi förhålla oss till det? Vidare hade också en diskussion om personnamnens betydelse varit intressant att läsa om. Vad betyder det att cirka 10 procent av personnamnen i landnamabók, Islendingasaga och i runinskrifterna har Tor- som förled? Det gäller dessutom både mans- och kvinnonamn. Sonnes noggranna redogörelser är hans stora förtjänst, men inte sällan saknas argument varför något inte är helt övertygande. Det känns som att 100 procent säkerhet krävs, men det är inte rimligt. Tyvärr överskuggas denna goda förmåga att redogöra för och granska källorna av att inte se det större sammanhanget. Det är absolut nödvändigt att inte stanna i gamla sanningar, men inte heller att källkritisera till förflamning. Sonne har dock visat mer än han drar nytta av, vilket är synd.

Det ska villigt sägas att källäget kunde varit mer gynnsamt när det gäller den fornnordiska kulturen. Men det är inte den enskilda källan som utgör ett bevis i forskningen kring de religiösa föreställningarna under förkristen tid i Norden, utan ett antal indiciekedjor som genom att länkas samman ger en bild av hur det kan ha hängat ihop. Bevisen är däremot få. Vart och ett av

dessa indicier kan förstås avfärdas som ytterst osäkra om man ser dem isole-
rade. Men när Ahmad Ibn Fadlans redogörelse stämmer med brandgravarna
i Svealand, Kvinnebyamulettens och andra runformlers åkallan efter Tor i
sjukdomsnöd stämmer överens med Adam av Bremen, Adam av Bremens
framställning av Gamla Uppsala har stora likheter med Snorri Sturlusons
framställning av Asgård: då är det mer än tillfälligheter.

Mittuniversitetet, Sundsvall

MATHS BERTELL

Jón Viðar Sigurðsson & Thomas Småberg (red.), *Friendship and Social Net-
works in Scandinavia, c. 1000–1800* (Turnhout: Brepols 2013). 310 s.

For Scandinavian scholars, particularly medievalists, this volume may in-
voke a sense of *déjà vu* as many of the results published here, especially on
medieval friendship (esp. Jón Viðar Sigurðsson, Lars Hermanson, Nanna
Damsholt), have already been circulated in recent years in the form of
books, dissertations (Ola Teige, Bård Frydelund) or articles in Scandinavian
languages. From an international perspective, however, there is great value
in bringing this research, together with a number of original articles, to
the attention of a broader audience. What remains problematic is the way
this research is presented and related to the international scholarly debate
(see below).

A short editorial introduction places this volume in the medievalist re-
search tradition of legal anthropology, now dominant in Scandinavia, which
stresses the crucial importance of mutual, both horizontal and vertical,
societal ties in stateless societies. In his opening essay Hermanson convinc-
ingly argues that in the early and high Middle Ages, both in the West and in
Scandinavia, ties of friendship were *un fait social*, which did not distinguish
between symbolic, religious, political, transactional, or purely pragmatic as-
pects. This type of bonds constituted a tightly intertwined social fact which
was confirmed and reproduced by oaths and rituals and upheld through
public recognition.

The next three articles explore the role of friendship in Iceland and the
Norwegian realm from 900–1300. Sigurðsson masterfully recapitulates
his research on the crucial societal role of friendship (both horizontal and
vertical) in Iceland from its early settlement until the Norwegian take-
over between the 1260s to 1280s which saw the growth of the importance
of formal relations emanating from above (chieftainship replaced by king's
officials) at the expense of informal ties coming from the bottom. Randi

Bjørshol Wærdahl, however, argues convincingly that even after the inclusion of Iceland in the Norwegian realm, personal connections and mediators, rather than formal ways, were crucial for one's case to enter the king's attention (even though the author should have perused Gerd Althoff's classical: "Verwandschaft, Freundschaft, Klientel: Der schwierige Weg zum Ohr des Herrschers" from his *Spielregeln* (1997)). Joanna Skórzewska presents the friendships of and with an Icelandic saint and bishop, Guðmundr Arason (1161–1237) and their implications for how clerical masculinities were constructed in vernacular hagiography.

Hans Jacob Orning offers a superb Jamesonian reading of the socio-political unconscious of two Old Norse (Norwegian & Icelandic) renditions of the Tristan and Isolde romance (*Tristrams saga*). He is able to show what type of politics and social hierarchies these texts imply as well as what alternative senses kingship could acquire in different versions of courtly culture. Similarly, Småberg reads *The Chronicle of Duke Erik* both as a reflection of the masculine friendship-oriented values of Swedish courtly society and as the vehicle of change for these values. However, the author sometimes appears to confuse friendliness with friendship (demeanor with social relationship), which leads him to overstate the significance of friendships in the chronicle. His conclusions about Queen Eufemia's position, at the same time as being radically transgressive and the very embodiment of the homosocial discourse's expectations of femininity, also seem flat out self-contradictory (pp. 224–226). Mia Münster-Swendsen's *Educating the Danes* places the Danish intellectuals in the English education networks and friendships before the rise of universities in the 12th century. The article is also an erudite expression of the frustration surrounding the profound difficulties in tracing this type of connections in the sources. Damsholt reads Saxo's *Gesta* and Abbot Vilhelm of Æbelholt's letters as two different discourses in the role of masculine friendships in the Danish polity *vis-à-vis* monastic community in the early 13th century. Although generally interesting and illuminative, towards the end of the article several rather unsupported interpretations of clerical purity are proposed along with supposedly well hidden suggestions of homosexuality or fear of masturbation. One wonders if the conclusions have not gone too far.

The last, modern section of the book contains a methodically inspiring article by Gunner Lind about the way, and with whom, the Danish kings were able to befriend in the early 17th and early 18th centuries. There are also two articles by Teige and Frydenlund on the wealthy merchants' informal connections rigging (and thereby corrupting) the Danish-Norwegian administration in the 18th and early 19th centuries (see also below). A summary essay by Helgi Þorláksson closes the volume.

The English in the articles is generally well-edited with some truly enjoyable pieces of scholarly prose (e.g. Münster-Swendsen, Orning, Bjørshol Wærdahl). Unfortunately, two essays drag down the overall impression of the book and the publisher should have provided better proofreading: Skórzewska's prose suffers from chronic syntax problems or slips up in the use of crucial concepts (p. 8r: "sex" instead of "gender") and Damsholt's English (in translation) does not always follow English idioms and collocations.

What this book really suffers from, however, is the indifference that the contributions show to each other. For instance, the articles by Teige and Frydenlund study the way wealthy, top-level merchants from Christiania used their social connections and brokerage as leverage in business at home and in the Oldenburg capital, Copenhagen, in two consecutive periods – the early and late 18th century. Despite that, it seems as though the authors did not read each other's articles. Similarly, one would expect a discussion about courtly and clerical masculinities between Damsholt and Småberg, or what courtly literature can say about vertical and horizontal friendships limiting royal power in the Swedish and Norwegian political culture between Småberg and Orning. Skórzewska and Bjørshol Wærdahl do refer to Sigurðsson's essential research on Icelandic friendships but not to his essay in this very book. The volume is not divided into any sections (suggested above), there are no interconnections between the articles and, apart from Þorláksson's essay, no attempt is made to aggregate these often interesting findings. As a result, this book appears to be more like a thematically consistent collection of articles or conference proceedings than a volume with the ambition of establishing an argument in its entirety which would contribute to the international research.

The question of the readership remains somewhat problematic too. Firstly, except from Hermanson, Münster-Swendsen, and Orning, the authors and the editors did not put much effort into integrating their examples into the context of the continental Middle Ages. Without such a background it is difficult to determine how typical, representative, or exceptional the Scandinavian types of friendships and uses of social networks were with regard to what happened in Europe. Secondly, almost all the authors operate within a very Scandinavian ("Introduction", Sigurðsson, Damsholt, Þorláksson etc.), sometimes myopically national, research context (p. 20r). It seems as if scholarship on *amicitiae* and social networks had not been at the core of the international medievalist agenda for decades (the lack of references to research on *Personenverbandstaat* and *Gruppenbildung* (except for the three widely quoted texts by Althoff), is conspicuous). Thirdly, a few of the referenced editions and translations of the sources are far from the accepted international standards and consist of translations into the given author's

own tongue (e.g. *Nestorkrönikan*) or English translations not provided with references to Latin originals (e.g. *Vita Karoli Magni*).

All in all, inadvertently but nonetheless quite effectively, this volume creates an impression of medieval Scandinavia as *une exception célèbre*. A prominent example of how to avoid such pitfalls and fruitfully integrate Scandinavian medieval studies into continental research could be the recent volume by Kim Esmark, Hermanson, Orning and Helle Vogt: *Disputing Strategies in Medieval Scandinavia* (Turnhout 2013). These deficiencies notwithstanding, *Friendship and Social Networks in Scandinavia, c. 1000–1800* is a thematically consistent collection offering a couple of great pieces of scholarship, worthwhile for both international and Nordic medievalists as well as scholars interested in a modern understanding of patron-client relationships.

Göteborgs universitet

WOJTEK JEZERSKI

Elisabet Regner, *Det medeltida Stockholm: en arkeologisk guidebok* (Lund: Historiska media 2013). 250 s.

På 1800-talet tillkom en rad stadsplaneförslag för Gamla stan, som gick ut på att den gamla bebyggelsen skulle rivras och ersättas med stora hyreskaserner i fyrkantiga kvarter vid raka gator. Visserligen var stadsdelen vid det laget rätt förslummad, men tack och lov blev dessa visioner aldrig förverkligade. När upprustningen av bebyggelsen på Stadsholmen senare kom igång visade det sig vid byggnadsarkeologiska undersökningar och utgrävningar att minst 70 % av fastigheterna, åtminstone innanför de båda långgatorna, har medeltida murverk i flera våningar. Dessa hus hade efter medeltiden byggts om och fått nya fasader. Vidare framkom att medeltida källare är bevarade under både hus och gator på många ställen. Även gatorna och gränderna är fortfarande i stort sett desamma som under medeltiden.

Arkeologiska rapporter kan vara svåråtkomliga och svåra att tolka. Det är därför tacknämligt att både äldre och nyare resultat nu redovisas i några översiktliga framställningar. Trots att dessa är landskapsvis ordnade, får arkeologen Elisabet Regners Stockholmsvolym här representera hela serien. Hon har kombinerat sina arkeologiska kunskaper med uppgifter ur goda historiska arbeten, vilket gjort den fint illustrerade boken till mer än en arkeologisk guidebok, till en behändig historik över det medeltida Stockholm att ha med sig vid strövtåg i Gamla stan.

Gamla stan är kanske inte det första man tänker på när det gäller Stock-

holm som kuperad stad, men Slottsbacken, Storkyrkobrinken och Mårten Trotzigs gränd ger en föreställning om nivåskillnaden. Äldst var den så kallade högstaden med borgen, rådhuset vid Stortorget, stadskyrkan S:t Nicolai och dominikanklostret samt ett antal bostadskvarter. Däruppifrån kom trånga gränder och brinkar mellan smala kvarter att löpa ned mot Mälaren i väster och Saltsjön i öster allteftersom stränderna med sina bryggor och bodar fylldes ut och landhöjningen gjorde sitt. Det äldsta påträffade båtvraket är från 1200-talets slut.

När det gäller Stockholms ålder har pålar i vattnet utanför Helgeandsholmen dendrokronologiskt daterats till början av 1000-talet, och det finns spår av bosättning eller fortifikatorisk aktivitet på Stadsholmen från 1100-talet. Däremot har en äldre datering av kastalen Tre kronor till 1100-talet kommit att ifrågasättas, även om några som helst spår av det efter 1697 helt nedrivna kärntornet inte påträffats vid utgrävningarna på inre borggården. Inte heller håller längre den tidigare uppfattningen att Birger jarl vid mitten av 1200-talet skall ha byggt en närmast kvadratisk kastellborg kring kastalen. Som byggherre framträder snarare Magnus Ladulås senare på 1200-talet. Dess norra ringmur dateras numera till 1300-talet och Magnus Erikssons tid. I slottets Museum Tre Kronor kan man, såsom Regnell påpekar, idag se en del av den tjocka muren.

Mitt på området har rester av en relativt stor tegelbyggnad från 1200-talets mitt påträffats. Det 20 meter långa och drygt tio meter breda huset med magnifikt läge på branten har uppfattats som ytterligare en av skedets kungliga palatsbyggnader. Det var snett orienterat mot den senare muren och skall alltså ha funnits där före borgen. Dennas primära försvarsuppgift har, i överensstämmelse med en tendens inom aktuell borgforskning, tonats ned av Elisabet Regner, som troligen under påverkan av genusforskningen överdrivit den roll borgherrarnas hustrur kan ha spelat under medeltiden.

Detta för osökt över på stadsmuren kring höjplatån, nio meter högre än nu. De äldsta murarna i öster och väster har löpt längs åsbrinken innanför de båda långgatorna. Det är omdiskuterat hur mycket av den västra muren som finns kvar och kan studeras i källare invid och under Västerlånggatan, den nord-sydliga landsvägen genom staden. Vidare om muren kan ha utnyttjats som bakre vägg, bärande element, för de hus som kom att byggas som souterränghus nedanför Prästgatan, när den rätt snart förlorat sin militära betydelse; detta är något som uppgifter i de senare stadsböckerna skulle tala för. Frågan är om en bild inifrån kaféet Muren vid Västerlånggatan, som finns i boken *Stockholm: en historia i kartor och bilder* (s. 19) av Helena Friman och Göran Söderström (2008), verkligen föreställer ett parti av den äldsta muren?

När det gäller de kyrkliga institutionerna har Regner i avsnittet om Stor-

kyrkan fått med diskussionen om Sankt Görans-bildens ålder och ursprung och det stora bokverket från 2009 om Alberts Pictor, vars målningar i själakoret inte är tillgängliga för allmänheten. Om dominikankonventet har inte något nytt framkommit, medan nyare undersökningar av franciskanernas anläggning på nuvarande Ridderholmen och systrakonventets vid Klara kyrka redovisas. Resultaten av den stora grävningen på Helgeandsholmen, som gav upphov till ett medeltidsmuseum, sammanfattas. Den rätt stora hallkyrka, som johanniterna från Eskilstuna hann bygga strax före reformationen, är genom utgrävningar lokaliserad till Johannesgränd nedanför Österlånggatan.

Redan i slutet av 1200-talet rådde osäkerhet om staden hörde till Uppland eller till Södermanland. Frågan om landskapsgränsen gick norr om, tvärs igenom eller söder om Stadsholmen, hade då politisk och ekonomisk betydelse. Oavsett om den stormaktstida gränsskylten vid Västerlånggatan har rätt eller inte, är det för väl att innehållet i guideboken om Stockholm inte delats upp på guideböckerna om Södermanland och Uppland.

Stockholm

BIRGITTA FRITZ

Tore Skeie, *Jomfruen fra Norge* (Oslo: Spartacus Forlag 2012). 311 s.

I Norge är Tore Skeie en stjärna. Han är historikern som vann en bokmanus-tävling på Spartacus förlag 2008, vilket ledde till debuten med *Alv Erlingsson: En adelsmanns undergang*. Denna liksom hans andra bok, som här föreligger för granskning, har hyllats i norsk press, där han kallats Norges svar på Peter Englund. Återstår att se hur han mottas i Sverige, där *Jungfrun från Norge* publicerats i översättning på Karneval förlag (2014).

Den nya boken handlar inte i särskilt stor utsträckning, som man lätt kan tro, om en jungfru från Norge. Snarare är det två män som intar huvudrollerna: kung Håkon (V) Magnusson av Norge och hans blivande svärson, hertig Erik Magnusson av Sverige. Det som binder dem samman är jungfrun i fråga, Håkons dotter Ingeborg, som trolovas och sedermera gifts bort med hertigen. På det stora hela är det en berättelse om den politiska historien i Norden under perioden cirka 1290–1320, framförallt speglad genom dessa två betydelsefulla figurer. Håkon får representera det norska kungadömet på toppen av dess makt, strax före dynastins undergång. Erik är en riddare och kungabroder vars hänsynslösa agerande i jakt på den ultimata makten gång på gång driver de skandinaviska kungadömena in i krig, blodiga härjningar, mord och brand.

För norsk del hävdas det vara en bortglömd del av historien som lyfts fram ur glömskan, icke så för svensk del. Brödrastriderna mellan hertigarna Erik och Valdemar och deras bror kung Birger är välkända; om några episoder ur den svenska medeltidshistorien förtjänar att kallas beryktade tillhör Håntunaleken och Nyköpings gästabad den skaran. Men av stor vikt är förstas hur berättelsen berättas. Det vi inte är vana vid från skolundervisningen i historia eller läsning av Grimberg, Moberg eller Herman Lindqvist är att Skeies berättelse övervinner den nationellt inriktade (och nationalistiska) historieskrivningen, genom sitt utpräglat nordiska perspektiv. På så sätt är boken också lärorik, den får oss undra hur historien överhuvudtaget kunnat berättas ur en nationellt förankrad synvinkel, när detta så påtagligt undanskygger viktiga aspekter av händelseförloppet och de historiska aktörernas bevekelsegrunder.

Vetenskapliga arbeten som lyfter fram detta perspektiv saknas förvisso inte. Både Sverre Bagge och Knut Helle har behandlat konflikterna på ett allnordiskt plan, och Tor Einar Fagerland ägnade sin doktorsavhandling åt just detta. Däremot är det uppfriskande att även populärhistoria idag skrivs utan nationellt färgade vinklingar, åtminstone av somliga.

Skeie visar också sannerligen prov på kvaliteter som är av högsta vikt för en god populärhistoriker: han har förmågan att överblicka historiska skeenden och syntetisera historikerfackets kunskapsproduktion; han har likaså en talang när det gäller berättandet, som han använder för att levandegöra och dramatisera de historiska episoderna; och inte minst, i grund och botten styrs han av en stor respekt för källmaterialet och insikt i de reella förutsättningarna för historikerns arbete.

Man kan givetvis hitta problematiska formuleringar i boken. Skeie visar mycket liten tilltro till kristna handlingars potentiellt genuina religiösa bevekelsegrunder; oftast blir de svepskäl som döljer rent realpolitiska överväganden. Kanske har han rätt i detta – det är en fråga som med all sannolikhet förblir obesvarad, huruvida religiös tro bland de högre klasserna under medeltiden var autentisk och genuint upplevd eller till lejonparten spelad – men kanhända försvåras möjligheten att lyfta fram olika tänkbara tolkningar av den narrativa framställningsformen. Författaren blir i någon mån fast i sin berättelse, en berättelse om en bakslug och hänsynslös maktpolitiker.

I mångt och mycket blir boken ett återberättande av *Erikskrönikan* (fast supplerad med dokumentära uppgifter), som är den klart viktigaste källan till den här periodens politiska liv, men med en helt annan blick på hertigen – motsatsen till den idealbild som målas upp i krönikan. Erik får stå som tydligaste symbol för medeltidens krasst realpolitiska maktmänniskor som inte skydde några medel för att uppnå sina mål, han framställs som en man helt utan moral, och det är han som ställs till svars för allt ont som skedde

i Norden under den här perioden. Författaren är obarmhärtig i sin önskan att visa upp den brutala fransidan av de ridderliga idealen. Faktum kvarstår att hertigen inte var ensam, han hade många allierade som slöt upp för hans sak, och jag frågar mig om Skeies version av hertigen är mer realistisk än den *Erikskrönikan* ger sin läsare. Med största sannolikhet är den det, men även i detta fall blir bilden snedvriden, just för att Skeies porträtt är ensidigt och förenklande. Alla som bistod hertigen måste ju ha sett legitima skäl bakom hans handlingar, annars skulle stödet inte ha varit så starkt som det var, både före och efter hans död. Men just dessa människor hamnar i skymundan, brodern Valdemar och alla högättade frälsemän som inte bör ha delat Skeies bild av hertig Erik som en makthungrig realpolitiker utan några som helst ambitioner för riket.

Men med inlevelseförmåga och berättartalang lyckas författaren föra oss närmare flera av medeltidens människor än vad man kanske tror är möjligt: den norske kung Håkons livslånga och fruktlösa väntan på en manlig tronarvinge blir en mänskligt inläggande förklaring till hans agerande, hur han förlåter den unge hertigen dennes svek, och på samma sätt låter författaren oss komma flera karaktärer in på livet – genom trovärdiga spekulationer kring deras själsliv. I vissa fall gör han därmed avsteg från det vi kan veta med stöd i källorna, men en sådan frihet anser jag han kan tillåtas ta sig, då det rör sig om formuleringar en van läsare av historia genast identifierar för vad de är.

För först och främst är Skeie historieberättare, det står klart och tydligt. Det är inte menat som ett negativt omdöme. I sitt förord förklarar han att detta inte är en akademisk bok, och det är det inte heller. Det finns en lista med källor och litteratur, men inga noter eller andra referenser. Skeie tillför egentligen ingenting till forskningsläget, men det har heller inte varit hans föresats. Det är en underhållande berättelse, en osedvanligt levande skildring av nordisk medeltid, och uppslukande läsning för alla läsare oavsett kunskapsnivå.

Stockholms universitet

KIM BERGQVIST

Bernard Bailyn, *The barbarous years: The peopling of British North America: The conflict of civilizations, 1600–1675* (New York: Alfred Knopf 2013). 640 s.

This book is part of a series of studies written by Harvard historian Bernard Bailyn on the theme of “peopling” British North America. Bailyn summa-

rizes his historical scholarship of the last 50 years, including his groundbreaking work on merchants, men and women, pious Puritan utopians and hard-nosed investors, as well as the bitter and brutal clashes of newcomers and natives. He devotes most of a chapter to the New Sweden colony and its inhabitants.

Bailyn stands firmly with other recent historians of the Atlantic world. He, like Daniel K. Richter, points to “gloomy and dark days” in this unforgivingly unheroic account, employing terms like “social pathology” and “unrelenting racial violence” to characterize those barbarous years of the mid-17th century. In general, he writes, the experience of the people – Europeans, Natives, and Africans – in the whole period under consideration could be summed up as follows:

They lived conflicted lives, beset with conflicts experienced, rumored, or recalled—unrelenting racial conflict, ferocious and savage; conflicts with authority, public and private; recurrent conflicts over property rights, legal obligations, and status; and conflicts created by the slow emergence of vernacular cultures, blendings of disparate subcultures adjusting to the demands of heightened aspirations and local circumstance.

He points out that the New World was hardly isolated from the Old World and argues that the New Sweden colony was an “almost accidental product of Sweden’s national exuberance,” itself a product of Sweden’s intervention in the Thirty Years War. Under those circumstances, a group of Dutch merchants, including Peter Minuit, could persuade Axel Oxenstierna and others to establish the Swedish West Indies Company in 1635, whose mandate was to seek profits in the New World.

Such exuberance was no guarantee of success. According to Bailyn, all of the elements of commercial failure and political disaster were “implicit” from the very beginning. Sweden’s ambitions were greater than its human and commercial resources. And yet, the prospect of profits clearly influenced decision makers in Stockholm.

How unique was the New Sweden project? How different from other colonies? Not very much, according to Bailyn, although he does mention the presence of women and children among the New Sweden colonists. Family units had only been typical of the New England Puritan settlements not the early Virginia and Chesapeake colonies.

Company records reveal who the colonists were. By 1655, there were roughly 600 settlers, a typical lot from Bailyn’s point of view: men and women, soldiers, criminals, farmers, some Dutch, but mainly Swedes and Finns,

who comprised 40 % of the total. Making use of the careful studies of Sten Carlsson, Hans Norman, and Gunlög Fur, Bailyn points out that many were part of “fringe” populations, especially the Forest Finns, who “proved to have a greater affinity to the culture of the [Lenape] than any other Europeans in North America”.

Regarding relations with Native Americans, Bailyn observes that “relatively good relations” prevailed, although there were some troubles (“vandalism, thefts, murders”) that he considers “unavoidable”. As elsewhere, there were widespread fears of Indian attacks – and some reported incidents. Whether these relatively good relations were because of Lenape contention with the Susquehannocks, the small number and dispersed living of the Swedish colonists, Governor Johan Printz’ vicious treatment or Governor Johan Risingh’s honorable treatment of Native Americans, or the cultural melding that took place, Bailyn makes no judgment.

The Finns were the trouble-makers. Bailyn recounts the sad tale of Iver Hendricksson, who assaulted people, committed bigamy, had an affair with a married Finnish woman, and joined a “murderous rebellion” against Printz in 1653. Printz executed the ringleader, a Finn named Anders Jönsson. In the end, this episode convinced Printz it was time to return to Sweden. He left his son-in-law in charge until a new governor arrived.

That new governor was Risingh, who would suffer a “morbid paranoia” when he surrendered to Peter Stuyvesant and the Dutch in 1655. On his arrival, Risingh clashed with “the Finn” Lars Olofsson, who planned to desert the colony with others and make his way to Virginia. He explained himself by saying that compared to New Sweden, life in Virginia was “good”: no one starved over winters and there were no Indian attacks.

If anything was unique about the New Sweden episode it was that the colony effectively continued as the “Swedish Nation” under Dutch and later English sovereignty. A resupply ship, the *Mercurius*, arrived in March 1656, after the Dutch takeover, with 110 settlers, including 36 females and 22 children. Bailyn reiterates the story that the Lenape intervened to allow the migrants ashore. A decade later, after the region passed to the English, another ship deposited 140 Finns. Those healthy enough to have survived the voyage added to the growing population, which in the absence of support from Sweden faced increasingly harsh circumstances. A melded culture emerged. Languages survived for at least two generations, as well as elements of popular culture: clothing (a European-Indian hybrid), agricultural technique (svedjebruk), housing (the two-roomed log cabin shaped by the use of the broad-ax technique that minimalized the need for chinking), and faults of character (knife-wielding alcohol-inspired violence, disregard for authority, laziness).

While a later observer, the Reverend Israel Acrelius, according to Bailyn, idealized the New Sweden colonists, the key material elements pointed in a harsher direction. The New Sweden colonists had been compelled to adopt a mixture of Lenape and Fenno-Swedish “marginal” culture. Elements of this culture – replete with reports of criminal behavior (“the axe was a favored assault weapon”) – added up to a “barbarous existence”. Thus, the Swedish colony fully shared the barbarity of the mid-17th century, exemplifying Bailyn’s theme.

From the point of view of readers interested in where – historically and culturally – the New Sweden colonists belong in the grand theme of “peopling”, *The Barbarous years* is a magisterial account worth reading for its scope and detail.

Montgomery County Community College

LAWRENCE BACKLUND

Ingemar Oscarsson (utg.), *Den franske kammartjänarens resa: Minnen från länderna i norr på 1660-talet*, översättning av Mari Bacquin och Ingemar Oscarsson (Stockholm: Atlantis 2013). 287 s.

Det är en riktig pärla Ingemar Oscarsson dragit fram i ljuset: en tidigare okänd berättelse från en utländsk resenär i 1600-talets Sverige, därtill skriven ur ett ovanligt perspektiv. De flesta utomstående betraktelser av Sverige som vi har från 1600-talet är författade av högreståndspersoner med kontakter i ledande kretsar: Charles Ogier, Bulstrode Whitelocke, Lorenzo Magalotti, för att nämna de mest bekanta. Oscarssons resenär, vars namn vi inte känner, var av allt att döma av enklare härkomst. Han var från Paris och saknade för all del inte bildning: han var skrivkunnig, hade viss beläsenhet och kunde göra sig förstadd på latin. Troligen kom han ur hantverkarklassens övre skikt – hans styvfar kan ha varit skraddarmästare vid hovet.

Oscarssons resenär kan jämföras med dansken Corfitz Braem, som besökte Stockholm 1671–1672. Braem var handelsborgare, blev med tiden borgmästare i Helsingör. Fastän ofrälse besökte han hovet och godsens runt Stockholm som inbjuden gäst och i sin resedagbok namnger han dem han besökte. Vår resenär rörde sig delvis i samma miljöer, men bortsett från några landsmän är hans husbonde i stort sett den enda person han nämner vid namn. Det var nämligen i underordnad ställning, som betjänt och fransk konversationspartner åt den bekante storfinansiären Joel Ekman, senare adlad Gripenstierna, som han reste till Sverige.

Den franske kammartjänaren, som Oscarsson benämner honom, befann

sig i Stockholm i ett knappt år 1663–1664 och var då i tjugoårsåldern. För den unge mannen var resan ett stort äventyr och det var möjligheten att se en ny del av världen som fick honom att anta Ekmans erbjudande. Att resans mål blev Sverige var därmed en slump. I sina reseminnen, som troligen nedtecknades på 1690-talet, och som förvaras på kommunbiblioteket i Orléans, gör han inga reflektioner över Sveriges politiska ställning. Om något förundras han över de lågt utbildade kulturformerna i det kyliga landet, och han förfäras över den vederstyggliga lutherska läran som försatt befolkningen i andligt mörker. Hos lapparna finns till och med regelrätta avgudadyrkare, men dem beklagar han mer än fördömer.

Det är oklart i vad mån författaren stött sig på äldre anteckningar. Klart är att många detaljer blivit fel, förmodligen beroende på både bristande minne och rena missförstånd. Inget av de obligatoriska inslagen i reseberättelserna från dåtidens Sverige saknas emellertid. Här beskrivs således Stockholms makalösa hamn, den kungliga rustkammaren med sina historiska minnen, lapparnas exotiska vanor, Falu koppargruva, och inte minst folkets förfärliga spis, däribland knäckebrödet, så hårt att det måste brytas med hammare. I många fall, som Oscarsson utreder så långt möjligt, väver berättaren också in uppgifter som han uppenbart hämtat ur litteraturen, men som han gärna får att framstå som självupplevda. Hur många samer han själv verkligen träffat är exempelvis oklart och han lämnar en del besynnerliga uppgifter om en särskild lappmarknad i Stockholm.

De göticistiska berättelserna om Sveriges namn och ursprung accepterar han förbehållslöst, vilket inte är förvånande: de diskuterades som seriösa teorier av många lärda män på kontinenten. Han har också en klar uppfattning om svenskarna som särdeles oförvägna krigare, en bild som gärna förmedlades av den svenska propagandan. Nordens kvinnor beskrivs som riktiga amasoner, vilka ”går ut i krig och stiger till häst lika duktigt som en bård kapten” (s. 216). Denna övertygelse förleder honom rentav till konstaterandet att drottning Kristina själv ledde sina trupper i fält, ett typiskt exempel på det hopkok av hörsägen och villfarelser han på flera ställen lägger i dagen.

Flera gånger återkommer vår resenär till det hat som de lutherska svenskarna hyste mot den fromma katoliken Kristina. Till de uttryck detta tog sig hörde det våldsamma nedrivandet av hennes triumfbåge på Norrmalmstorg. Det anförda skälet kan lämnas utan avseende, men uppgiften att den revs under hans tid i Stockholm är vederhäftig och ger en tidsbestämning vi tidigare saknat.

Från den kungliga rustkammaren, som bland annat förvarades i drottning Kristinas lusthus i Kungsträdgården, lämnar han en annan intressant och i det närmaste okänd uppgift. Han berättar att på Gustav II Adolfs uppstop-

pade häst Streiff sitter kungen själv i helfigur, iförd den dräkt han hade då han stupade vid Lützen. Det senare var ett i samtiden spritt missförstånd – det som visades var de bägge dräkter som bevarats från det polska fälttåget 1627 – men skildringen av belätet är detaljerad och trovärdig. Han skriver (s. 185) att kungens ansikte ”är mycket naturligt gjort och mycket likt hans, efter vad man sagt mig”, vilket för tanken till ett vaxporträtt. Uppgiften bekräftas av en 20 år äldre berättelse av Gaspard Coignet de La Thuilerie, men det är anmärkningsvärt att den inte är mer känd. En sådan bild borde ha gjort stort intryck i dåtidens Sverige, fattigt på plastisk konst.

Kammartjänarens reseberättelse är ett i detaljerna inte alltigenom pålitligt dokument, men som helhet en välkommen, levande och intuitiv skildring av 1600-talets Sverige och resandets allmänna villkor. Det var många strapatser till lands och till sjöss som behövde utstås och som vår resenär senare kunde återberätta ”vid brasan eller vid bordet i goda vänner sällskap”, som han avslutningsvis skriver. Som sentida läsare blir man lika trollbunden som säkert hans samtida publik.

Kungl. biblioteket

JONAS NORDIN

Anna-Maria Hällgren, *Skåda all världens uselhet: Visuell pedagogik och reformism i det sena 1800-talets populärkultur* (Möklinta: Gidlunds 2013). 200 s.

Hur kan beskådandet av mord, krig och död, förfall, smuts och omoral leda till bildning och medborgerlighet? Det är frågan i konsthistorikern Anna-Maria Hällgrens välskrivna och rikt illustrerade avhandling. I centrum står den visuella medie- och stadskulturen under 1800-talets sista decennier. Studien placerar sig i skärningspunkten mellan forskningen om sekelskiftets populärkultur, tidens reformrörelser och de Foucault-inspirerade analyserna av ögats fostran. Syftet är att undersöka vilka seendepraktiker representationerna av sociala problem understödde, hur representationerna förhöll sig till sociala problem synliga i stadsrummet samt till sekelslutets mer organiserade reformrörelser.

Hällgren utgår från ett mediesystemperspektiv där det är cirkulationen av representationer mellan olika medier som kartläggs – inte i första hand vad de föreställer utan vilka seendepositioner de placerar betraktaren i. I centrum står ett växande Stockholm med nöjesetablissemang och sociala problem. Systematiska genomgångar har gjorts av en rad skämt- och familjetidningar, samt nöjesrelaterade arkiv. Därutöver spåras representationer

och seendepraktiker i kartmaterial och reseskildringar, skönlitteratur och måleri, affischer och programblad.

I ett första empiriska kapitel får läsaren inblick i det sena 1800-talets nöjesvärld av vaxmuseer, panoramor och illustrerade tidningar. Liksom skönlitteratur och måleri präglades den visuella populärkulturen av en vilja att avbilda verkligheten, också dess mörka sidor. På vaxmuseer kunde besökare således bevittna mord och likplundring, superiets verkningar och könssjukdomar. Sådana syner kunde i värsta fall leda till att åskådarna själva smittades och föll i fördärvet. Men det var ett helt annat sätt att se som uppmantrades. Besökarna skulle lära sig att behärska sig och ta kontrollen över synintrycken. Då kunde betraktandet av det onda vändas till något gott, en strävan att reformera både sig själv och samhället. Tryckta vägvisare, anslag, rep och glasrutor angav inte bara vad man skulle titta på utan också hur. Det som frammanades var en "distanserad närhet" (s. 65), en reflexiv överblick som inte lät fantasin och blicken irra, men även en uppmärksamhet på enskildheter, som dock höll det mentala avståndet. I mycket är det en bildad borgerlig idealman som beskrivs. Hällgren konstaterar att frågan om hur synintrycken hanterades var något som ansågs avhängigt köns-, klass- och rastillhörighet. Att lära sig att se på rätt sätt var att stiga civilisatoriskt. Genom ögats fostran kunde den hotfulla massan transformeras till en upplyst publik.

Ett andra empiriska kapitel behandlar Stockholm utifrån kartor, utkiksplatser och stadsskildringar. Och Stockholm erbjöd snarlika tablåer som vaxmuseerna. Hällgren ser populärkulturens representationer och seendepraktiker som ett slags svar på de sociala problem som var fullt synliga i staden. Också i staden krävdes att betraktarna höll distansen till exempelvis alkoholism och prostitution, utan att för den skull blunda för problemen. Särskilt spännande här är författarens diskussion om överblicken ovanifrån och närkontakten på gatuplan. Det rätta sättet att se hade att undvika både det blaserade ovanifrånsperspektivet och risken för smitta vid ett alltför närgånget umgänge. Också i staden krävdes alltså ett observerande på nära håll, men som ändå höll distansen. Här ingick tekniker för rätta sättet att "läsa" (s. 113) människor i staden. Populärpressen innehöll ofta berättelser om och beskrivningar av stadens typer. Genom att lära sig känna igen vem som var vem i det anonyma stadsmyllret kunde man läsa sig till vilka typer som var farliga. Man skulle upplysas om problemen och samtidigt bli en del av deras lösning.

I ett tredje kapitel dras trådarna ihop och knyts samman med sekelslutets reformrörelser och debatten om den sociala frågan. Författaren argumenterar för att nöjeslivets seendepraktiker bidrog till ett slags populärkulturell reformism, att populärkulturen fungerade "politiskt didaktiskt" (s. 128).

Även om det saknades bakomliggande syften att hantera sociala problem möjliggjorde vaxmuseer och annat icke desto mindre ett seende som involverade den enskilde i samhällets reformering. Till skillnad från stat och andra organisationer som agerade med förbud och hinder fungerade den visuella populärkulturen möjliggörande genom att erbjuda seendepositioner som fostrade medborgerliga observatörer.

Hällgrens avhandling är mycket läsvärd, både för inblickarna i tidens stads- och nöjesliv och för de intressanta tolkningar som görs av ögats fostran och publikens disciplinering. Den enda invändningen är egentligen att det blir något kortfattat ibland. De empiriska exemplen är många och bra, men den resonerande analysen av dem hade här och var kunnat utvecklas. Är det verkligen så stor skillnad mellan publik och flanör? Diskussionen här blir alltför kortfattad för att övertyga. Det inledningsvis annonserade ANT-perspektivet följs inte riktigt upp. Och ibland saknas resonemang om avvikande tolkningar och sådant som bryter mönstren. Att ond bråd död saluförs som något uppbyggligt än väl först och främst ett sätt att drapera det sensationella i en förpackning som fler kan köpa? Och om populärkulturen med Foucault ses som disciplinerande, då borde det väl också finnas en motdiskurs och ett glupskt distanslöst seende som bröt mot normerna? Anmärkningarna till trots innehåller Hällgrens avhandling åtskilligt av värde för den som är intresserad av 1800-talets visuella populärkultur, de sociala problemen i de växande städerna, samt de publik- och åskådarpresentationer som formades i dess spår.

Umeå universitet

JOHAN JARLBRINK

Matthias Bjørnlund, *Det armeniske folkedrab: Fra begyndelsen til enden* (Köpenhamn: Kristeligt Dagblads Forlag 2013). 384 s.

Boken *Det armeniske folkedrab* är en brett översiktlig och samtidigt detaljerad historisk skildring av det folkdåd som Osmanska rikets styrande ungturkiska junta, med rötter i regeringspartiet Kommittén för enhet och framsteg, förövalde mot en miljon osmanska armenier åren 1915–1917, under och i skydd av första världskriget. Den är inte skriven som en akademisk monografi, påpekar författaren inledningsvis, utan som "et stykke forskningsbaseret formidling, hvor fortællingen har første rang". Därefter tackar han stora delar av den forskarvärld som ägnat sig åt att analysera det armeniska folkdådet historia.

Det är naturligtvis världskrigsåren som står i bokens absoluta centrum,

eftersom det var vid denna tid som massakrerna utfördes. Lite tillspetsat kan de sägas ha skett inom ramen för den princip för politisk organisering som stadfästes med den amerikanske presidenten Wilsons 14 fredspunkter och de följande fredsavtalen i Paris. Folkmordet var alltså ett brutalt och framgångsrikt förverkligande av idén om en turkisk nationalstat, ett "Turkiet för turkarna", i en situation av ständiga osmanska krigsnederlag och allt oftare hörda konspirationsteorier om de kristna osmanernas illojalitet och förräderi.

Men det är, som framgår av bokens rubrik, inte bara en bok om ungturkarnas brutala och urspårade turkifieringspolitik under världskriget. Bjørnlund vill berätta folk mordshistorien från början till slut. Konkret innebär det att folk mordets rötter identifieras i 1800-talets internationella utveckling, med dess imperialism och liberala stöd åt minoritetens rättigheter. Den framväxande armeniska frågan, belägen inom ramarna för vad man i samtiden ofta betecknade som den större östliga eller orientaliska frågan om hälsotillståndet hos Europas sjuke man, det osmanska riket, rönt allt större intresse i det internationella samfundet. För armenierna rörde det sig beklagligtvis mindre om en omsorg om deras situation än om ett intresse hos stormakterna att positionera sig i huggsexan om det sönderfallande osmanska imperiets tillgångar. De inre rötterna till folk mordet söker Bjørnlund förtjänstfullt i det osmanska reformarbete, *tanzimat*, som påbörjades av ungosmaner på 1830-talet, och som fortsattes av ungturkar och, från första världskriget till våra dagar, av kemalisterna. Bakom låg liberala konstitutionella idéer som under åren kring sekelskiftet 1900 fick en allt mörkare turk-nationalistisk färgning. Åren 1894–1896 mördades åtminstone 100 000 osmanska armenier i massaker som förstärkte både västvärldens proarmeniska sympatier och turkarnas övertygelse om att armenierna var redo att stöta dolkar i deras ryggar om tillfälle gavs. Dessa massmord får i boken stort utrymme och framställs snarast som en generalrepetition inför folk mordet.

Det djupa rotandet av folk mordet på armenierna i den osmanska historien ger stöd åt en intentionalistisk tolkning: folk mordet var ett resultat av ett uppsåt som kan spåras ända tillbaka till tiden före ungturkarnas maktövertagande i Osmanska riket 1908. Till detta kommer en uttalad ungturkisk avsikt och en noggrann planläggning: författaren citerar den främste folk mordsorganisatören, den osmanske inrikesministern Talaat Pascha, som den 26 maj 1915 i korrespondens med storvisiren konstaterade att det armeniska problemet, som hade hotat att upplösa riket, nu hade förutsättningar att elimineras en gång för alla.

Det finns dock också tecken på att författaren företräder en mer funktionalistisk färgad tolkning, grundad i de nya integralt nationalistiska vindar som började blåsa efter det osmanska debaclet i Balkankrigen 1912–1913,

grundandet av en ungturkisk militärdiktatur i januari 1913 och nederlagen i första världskriget. Särskild vikt lägger Bjørnlund vid militärdiktaturen, med dess "radikala ungturkiska ideologi om utrensning och homogenisering", som starkt bidrog till att rikets kristna grupper pekades ut som skyldiga till krigsförlusterna och stigmatiserades som femtekolonnare. De första offren för denna ideologiska radikaliserings var de osmanska grekerna, som 1914 utrensades såsom "cancersvulster" på den turkisk-osmanska kroppen. Detta var ändå bara inledningen på ett folkmord som skulle leda till att armenier och andra mindre kristna grupperingar utsattes för ofattbara lidanden: massmord, fängslanden, konfiskationer, svält och dödsmarscher. Folkmordets första fas igångsattes den 24 april 1915, då grupper av ledande armenier i Konstantinopel deporterades, fängslades och mördades. Den andra fasen utspelades i koncentrationsläger i den syriska öknen. När nationalstaten Turkiet utropades 1923 återstod mindre än 100 000 av en osmansk förkrigsbefolkning på närmare två miljoner armenier. Ytterligare ett par hundra tusen armeniska kvinnor och barn hade överlevt, tvångsomvända till muslimska turkar. Till Bjørnlunds berättelse läggs därefter ytterligare en fas, i vilken dels Nationernas Förbunds arbete med de armeniska flyktingarna från folkmordet under åren efter tragedin, dels Turkiets långvariga arbete med att förneka folkmordet, ställs i fokus.

För en läsare som är bekant med det armeniska folkmordet finns inte mycket nytt att hämta. Den faktiska historia som här lättillgängligt och skickligt berättas är välkänd, och de historiska tolkningarna är snarast eklektiska. De svåra problemen, till exempel om Tysklands roll, religionens betydelse eller den samtidiga kurdiska frågan, lämnas olösta.

Liksom Göran Gunner i *Folkmordet på armenierna sett med svenska ögon* (2012) lämnar författaren stort utrymme för skandinaviska kommentatorer och ögonvittnen. På ett välgörande transnationellt sätt visas därmed att Sverige och Skandinavien inte stod utanför första världskriget, och att den svenska riksdagen, som den 11 mars 2010 erkände folkmordet, med sin symbolhandling återanknöt till ett brott mot mänskligheten som vi hade förbindelser och förhållningssätt till redan nästan hundra år tidigare. Författaren arbetar inte med explicita teorier, problemformuleringar och forskningsfrågor, vilket är att beklaga, eftersom detta i lagom portioner hade kunna ge boken en mer intresseväckande struktur än vad som tillhandahålls av den absoluta kronologin. Icke desto mindre är boken utan tvekan att betrakta som både en forskningsbaserad berättelse och en akademisk monografi, även om författaren av någon outgrundlig anledning insisterar på den förstnämnda etiketten.

Renée Frangeur, *Kerstin Hesselgren: Den gränsöverskridande politikern: en biografi* (Stockholm: Carlsson 2013). 190 s.

I Renée Frangeurs biografi *Kerstin Hesselgren: Den gränsöverskridande politikern* får vi följa Sveriges första riksdagskvinna i första kammaren Kerstin Hesselgrens mångfacetterade arbete från riksdagens talarstol till den internationella arenan och tillbaka till det nationella och det lokala engagemang- et. För att fånga och förstå politikern, pionjären och feministen Hesselgren utgår Frangeur från politiskt kapital definierat som det en person själv för in i politiken i termer av egenskaper, och de egenskaper hon tillskrivs av andra. Genom detta angreppssätt når hon spännande insikter om hur Hesselgren beskrevs utifrån, anpassade sig efter och utmanade genusbaserade gränser i mellankrigstidens Sverige.

Frangeur tecknar med ett lättillgängligt språk en dynamisk bild av hur Hesselgren tog sig fram i rikspolitiken genom att skriva otaliga motioner och genom samarbete över de partipolitiska och de parlamentariska gränserna. Till Hesselgrens hjärtefrågor hörde bland annat arbets- och utbildningsfrågor, sexualundervisning, sociala frågor, kvinnors rättigheter och fredsfrågor. Engagemanget sträckte sig också utanför riksdagshusets väggar, till styrelse- och föreläsaruppdrag vid den kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad, ett mångårigt ordförandeskap i Svenska Kvinnors Vänsterförbund (SKV) och aktiviteter inom en rad andra kvinnoorganisationer. Hon hade också ett långvarigt internationellt engagemang i exempelvis Nationernas Förbund och International Labour Organization (ILO). I riksdagen gjorde Hesselgren sig själv till de utomparlamentariska kvinnoorganisationernas röst, och i Nationernas Förbund var hon den som manade till samarbete med och ökat inflytande åt en bredare kvinnorörelse. Relationen mellan dessa olika sfärer, det lokala, det nationella och det internationella, är en av bokens intressanta skildringar. Dessa sfärer tycks ha flutit in i varandra i Hesselgrens liv, och trots att de skildras i olika kapitel behandlas de ändå som delar av en helhet.

I rikspolitiken menar Frangeur att Hesselgren porträtterades med schablonbilder av ömsom manliga politiska egenskaper som självständighet, osentimentalitet och mod, ömsom kvinnliga sådana i termer av charm och behaglighet. Vid Fogelstad beskrevs hon som saklig, medryckande och kunnig. Inom kvinnorörelsen sågs hon som en allierad, en källa till inspiration och kunskap och en länk till de politiska rummen både nationellt och internationellt. Frangeur skildrar även hur Hesselgren själv bidrog till att skapa föreställningar om kvinnors särskilda intressen och gjorde sig själv till representant för dessa. Genom att tala på grundval av sin konststillhörighet bidrog hon till att återskapa bilden av kvinnors särställning, samtidigt som hon skapade uppbackning och större legitimitet för de frågor hon drev.

Sammanfattningsvis kan konstateras att Frangeur reder ut de slingriga vägar Hesselgrens liv kom att ta, samtidigt som hon lyckas med konststycket att sätta sin egen prägel på berättelsen om en av vår tids mest betydande och bortglömda svenska politikere liv. I ett av de inledande kapitlen summerar Frangeur hur Hesselgren skildrades av andra under först den politiskt och arbetsrättsligt omvälvande mellankrigstiden, därefter den "nyfeministiskt aktiva" perioden 1960–1980, och slutligen under det samtida 2000-talet (s. 37). Genom att placera skildringarna i sina historiska sammanhang beskriver Frangeur hur Hesselgren gick från att porträtteras som "den djärva politiska pionjären" och en "världsdam" av rang, till att bli "den religiösa socialpolitiska reformatorn" för att slutligen blekna i det kollektiva medvetandet (s. 37). Det är upprättelsen av Hesselgrens politiska verk som tycks vara Frangeurs egna drivkraft, och denna drivkraft laddar boken med såväl ett rikt empiriskt underlag som intressanta teoretiska reflektioner.

Att behovet av att skriva denna biografi är stort råder ingen tvekan om – så många biografier skildrar redan andra av vår tids stora politiker. Således fyller Frangeurs bok en lucka. Jag tror dock att en av biografiförfattarens stora svårigheter, men också den avgörande källan till inspiration, är just den enorma fascination som uppstår i mötet med den historiska person vi studerar. Hur kan vi läsa om Hesselgrens bedrifter utan att förföras av hennes politiska mod, hennes feministiska pionjärskap? Att författaren skriver in sig själv och sitt eget liv är något som framgår i Frangeurs inledande kapitel där hon resonerar kring de svårigheter och möjligheter som kännetecknar skildringen av någon annans liv. Detta reflekterande förhållningssätt är något som genomsyrar boken och som är en av dess styrkor.

Det jag saknar i Frangeurs skildring är ett mer systematiskt och uttalat resonemang om dynamiken kring handlingsutrymme, motstånd och strategier i relation till kön och genus. Förvisso finns sådana resonemang insprängda i den empiriska redogörelsen, framförallt i kapitlet om riksdagsarbetet. Dock skulle jag vilja läsa mer om de vibrerande spänningar som i alla fall jag föreställer mig rymmer i Hesselgrens liv och samtid. Vad hände egentligen i mötet mellan en politiskt aktiv och därtill ogift kvinna och en nationell och internationell kontext som i mångt och mycket avskrev kvinnor reellt politiskt aktörskap? Hur påverkade och begränsade uppfattningar om lämpliga uppgifter för män och kvinnor de politiska prioriteringar Hesselgren gjorde? Detta är frågor jag hade velat läsa mer om och som Frangeurs fascinerande berättelse om Kerstin Hesselgren öppnat dörren för att finna svar på.

Stockholms universitet

EMMA ROSENGREN

Lars M. Andersson & Carl Henrik Carlsson (red.), *Från sidensjalar till flyktingmottagning: Judarna i Sverige – en minoritets historia* (Uppsala: Historiska institutionen, Uppsala universitet 2013). 260 s.

Formades den svenska flyktingpolitiken gentemot judar under 1930-talet på en administrativ nivå snarare än på lagstiftningsnivån? Nej, de svenska myndigheternas agerande låg i obruten linje med lagstiftningen och immigrationspolitiken från 1920-talet. Det konstaterar Pontus Rudberg, doktorand i historia vid Uppsala universitet i antologin *Från sidensjalar till flyktingmottagning: Judarna i Sverige – en minoritets historia*. Medan tidigare forskning gjort en tydlig åtskillnad mellan svensk utlänningslagstiftning av år 1927 och 1937 års modell, hävdar Rudberg dess kontinuitet. 1927 års rasmotiv för en restriktiv hållning mot judisk invandring från öst rensades i själva verket aldrig ut ur 1930-talets senare lagstiftning vilket framgår, menar Rudberg, i förarbetena till 1937 års lag. Det går alltså inte att skylla hindren för judiska flyktingar på fördomsfulla tjänstemän vid Socialstyrelsens utlänningsbyrå, även om dessa, som Karin Kvist Gevers och Lena Andersson visade 2008, hade nog så negativa uppfattningar om judar (Lars M. Andersson, Karin Kvist Geverts, *En problematisk relation? Flyktingpolitik och judiska flyktingar i Sverige 1920–1950*, Uppsala, 2008). Tjänstemännen praktiserade gällande svensk lagstiftning som utformats av regering och riksdag – en lagstiftning som, likt motsvarande restriktioner mot judisk invandring i USA och på andra håll, enligt Rudberg, möjliggjorde Förintelsen.

Bidragen i de två ovanligt lyckade antologierna kan närmast stå som mönster för det vetenskapliga samtalet. Genom välgrundade studier i dialog över tiden, förflyttas forskningsläget och nya resultat öppnar upp för nya frågor.

Ett av de teman som löper genom den aktuella antologin rör spänningen mellan ekonomisk nytta kontra kultur och ideologi inom områdena migration, flyktingskap och etnisk samlevnad. Härigenom har frågeställningarna från antologin 2008 vidgats från kulturens föreställningsvärldar till även mer materiella villkor.

”Ekonomisk framgång var en strategi för acceptans”, skriver Rita Bredefeldt i en studie av svenska och finländska judars emancipation. Kluvenheten mellan ekonomisk nytta och religiös ortodoxi hade rötter i merkantilismen, där statsnyttan vad gällde judarna kunde innebära ett visst mått av tolerans. Denna nyttoaspekt underströks av judiska näringsidkares betydelse för 1800-talets ”konsumtionsrevolution” i Sverige, menar Anna Bismarck och Pia Lundqvist. Genom studier av judiska företagare inom främst textil- och sockerindustrin och med stöd av internationell forskning hävdar de att judar ”i mycket större utsträckning än andra”, var engagerade i branscher som drev

fram den ekonomiska moderniseringsprocessen, det vill säga utvecklingen av den moderna kapitalismen. Studien visar hur de judiska näringsidkarna samarbetade som delägare i samma företag och genom finansiella överenskommelser, hur de bands samman genom äktenskap och upprätthöll internationella nätverk. Det vill säga just vad antisemitiska strömningar bland köpmän och konkurrenter anklagade judar för, eller hur uttolkare, som Werner Sombart, Abraham Léon och även den unge Karl Marx, försökte karaktärisera judars sociala roll och funktion.

I det redaktionella förordet noteras att den "judiska framryckningen" på det ekonomiska området under 1800-talet gjorde judar till ensam måltavla för motståndet mot moderniteten. Genom antisemitismen och 1900-talets katastrofala erfarenhet har också betydelsen av denna judiska "framryckning" och roll i modernitetsutvecklingen länge kommit att präglas av "beröringsskräck". En fobi som under senare år brutits men där pendeln internationellt, påpekar redaktörerna, nu möjligen svängt för långt åt andra hållet och ger exempel på framställningar som likställer den moderna tiden med "den judiska tiden" och att vi alla "i någon mening, blivit 'judiska'".

Den vita fläcken i denna senare typ av generaliseringar om "det judiska" handlar kanske egentligen om bristen på klassanalys. Att judiska identiteter influerats av gränsöverskridanden, kosmopolitism och ekonomiska roller mot bakgrund av religiösa föreställningar och historiska traditioner är en sak. Att koka ner detta judiska till en och samma anda eller social aktör en helt annan. Det brokiga judiska livet, med kapitalister och proletärer, sekulära och troende, radikaler och ortodoxa, internationalister och nationalister kan dela kulturella klangbottnar, men inte sopas in under samma hatt.

Att judiska företagare spelade en viktig roll i den moderna kapitalismens framväxt innebär inget likhetstecken mellan kapitalism och judiskhet. I själva verket sätter den aktuella antologin fingret på just det förhållandet. Muren mot judisk invandring och flyktingmottagande åren efter första världskriget riktades inte primärt mot företagande utan mot de judiska massor som levde i armod under pogromhot i öster.

Där ekonomisk nytta fanns att vinna kunde judiska näringsidkare välkomnas av ledande kretsar – om än inte av rivaler på handelns område eller kristna traditionsförvaltare – medan proletärmassorna sågs som rasproblem både från eliterna och den nationella arbetarrörelse som fruktade låglönekonkurrens. Med antisemitismens framgångsrika konstruktion av en samlad judisk hotbild kunde rasmotivet även gälla generellt, när nyttan i Nazitysklands grannskap alltmer kom att kräva det. Anette Reinsch-Campbells ambitiösa projekt att genom en omfattande kvantitativ databaserad studie undersöka hur judar skildrats i över 50 000 sidor svensk skönlitteratur från 1774 till 1935 kan säkert bidra till ökade insikter om byggmaterialet till

denna konstruktion. Hennes avsikt är att undersöka "diskursen om judar" och tycks ansluta sig till den danske historikern Morten Thing som i sitt bidrag föreslår att det är "sätten att tala om judar" eller "judediskursens formation" som hellre bör studeras än den "antisemitiska diskursen". Likt den brittiske litteraturvetaren Bryan Cheyette menar Thing att sökandet efter "anti" gör oss blinda för att samma uttryck om det judiska kan finnas hos både judehatare, judevänner och hos judar själva. Han är uttryckligen kritisk till den vida definitionen av antisemitism som diskurs, vilken gärna brukats i senare svensk forskning, exempelvis av Henrik Bachner. Things bidrag söker belägga att – och varför – antisemitism varit mindre förekommande i Danmark än Sverige, men de skilda definitionerna av vad som i sammanhanget benämns antisemitism är då svåra att bortse ifrån.

Hur svensk flyktingpolitik med avseende på judar förändrats illustreras kontrastrikt av folkhögskolerektorn Gillis Hammars vanmäktiga appell till Europas regeringar för judar på flykt efter Anschluss sommaren 1938. 30 år senare, när judar i Polen 1968 utsattes för en ny våg av förföljelse, öppnade i stället Sverige sina gränser framhåller Izabela A. Dahl i en forskningsskiss om mottagandets komplikationer. En av de flyktingar som starkt upplevde dragkampen mellan nytta och avståndstagande var den kommunistiske musikern och teoretikern Ernst Emsheimer som via Sovjetunionen tog sig till Sverige på 1930-talet och, med Henrik Rosengrens ord, tvingades balansera genom livet mellan sin efterfrågade kunskap och en fördomsfull omgivning, i ett "utsatthetens beroende". Hur en sådan utsatthet genom åren i Auschwitz och Bergen-Belsen kunde förvandlas till ett nästan livslångt minnesmörker skildras i Tanja Schults finstämda essä om konstnärinnan Susanne Berglind – Zsuzsanna Marta Zimmermann – och hennes döttrar som i viss mening ärvde sin mors trauma. De två generationerna av kvinnliga konstnärer kom genom sina verk att efterhand bryta den ömsesidiga tystnad som omgärdat dem sedan barndomen. Och kanske kunde Susanne Berglinds egna ord ha stått som prolog även till denna vetenskapliga antologiska samtal och teman (citerat från Susanne Berglind, *Bilder från skuggriket*, 2006):

Jag har de sorgsna tankarna med mig hit
För att skydda dem mot glömskan
Innan tiden rinner ut i likgiltighetens tystnad

Södertörns högskola

HÅKAN BLOMQUIST

Izabela A. Dahl, *Ausschluss und Zugehörigkeit: Polnische jüdische Zwangsmigration in Schweden nach dem Zweiten Weltkrieg* (Berlin: Metropol Verlag 2013). 408 s.

Izabela A Dahls avhandling *Ausschluss und Zugehörigkeit: Polnische jüdische Zwangsmigration in Schweden nach dem Zweiten Weltkrieg* (ungefär: "Uteslutning och tillhörighet. Polsk-judisk tvångsmigration till Sverige efter andra världskriget") är en historisk och kulturvetenskaplig studie av de politiska och kulturella förhållanden som rådde i Polen och Sverige under åren 1946–1947 och 1968–1972 när stora grupper av polska judar utvandrade till Sverige på grund av antisemitism i hemlandet.

Huvudfrågan för avhandlingen är vilket inflytande de historiska omständigheterna har för hur identiteten (för den polsk-judiska gruppen) konstrueras, och i vilken utsträckning politiska omvälvningar förändrar identiteten. Hennes undersökning tar tydligt avstamp i tanken att erfarenheten av Förintelsen påverkar den europeiska historien och därför också identitetskonstruktionen och berättelsen om hur det är att vara jude.

Det finns tidigare närliggande studier på området, exempelvis Julian Ilickis avhandling *Den föränderliga identiteten: Om identitetsförändringar hos den yngre generationen polska judar som invandrade till Sverige under åren 1968–1972* (Åbo 1988), och Dahl bidrar till den kunskap vi redan har men lägger också till ny kunskap genom sitt genusperspektiv, sin komparation av två olika tidpunkter, och sitt fokus på kvinnorna – en grupp som inte uppmärksammats så mycket i tidigare forskning.

Dahl använder olika typer av källmaterial för att lägga sitt identitetspusel, och rör sig ledigt över alltifrån pressmaterial från polska och svenska tidningar, till protokoll och skrivelser både i myndighetsarkiv och enskilda judiska församlingars arkiv, och slutligen intervjumaterial (muntlig historia). En fråga som inte får något tydligt svar är varför hon enbart valt två politiska inriktningar i tidningsmaterialet – liberal och kommunistisk press – och valt bort andra perspektiv. Hade vi fått en annan bild av gruppen om också andra politiska inriktningar hade inkluderats i undersökningen och hur representativa är dessa två inriktningar? En avhandling kan dock inte rymma allt, och avhandlingen står och faller inte på något sätt med detta urval.

Avhandlingen består av fyra delar: två teoretiska kapitel och två undersökningskapitel. I de två första, teoretiska, kapitlen diskuterar Dahl sina utgångspunkter som handlar om social kategorisering, identitet och intersektioner mellan nationalitet, religion och kön. Hon utgår från att tillhörighet och uteslutning är styrande för formandet av identiteten. De två teoretiska kapitlen är mycket utförliga och det är förvisso en smaksak och till viss del styrt av avhandlingsformatet, men jag hade önskat att teoridelen var lite kortare.

I det tredje kapitlet gör hon sin intressanta undersökning av polsk-judisk migration till Sverige. Det är en stor studie av tillhörighet och uteslutning i den offentliga diskursen som Dahl bryter ner i mindre delar och teman som för perioden 1945–1946 handlar om så kallade *displaced persons* (fördrivna personer) och statslösa personer, repatriering (återvändande), övergångsläger, möjligheterna att få ett arbete och förhållandet till den judiska församlingen i Sverige. Den andra perioden, 1968–1972, handlar mer om antisemitiska och antisionistiska kampanjer, om exiltillvaro, och om olika organisationers arbete för gruppen.

I det fjärde kapitlet avhandlar Dahl "narrativ identitet", eller berättande identitet, så som den beskrivs av migranterna själva i intervjuer. Hon använder sig av protokoll från intervjuer gjorda direkt efter kriget (med gruppen på 1940-talet) och dessutom har hon gjort egna intervjuer av den senare gruppen. En viktig slutsats som hon drar av den här delundersökningen är att det som är gemensamt för hennes båda grupper är deras traumatiska förflutna och att det, i sin tur, har en stor inverkan på deras identitet och självbild.

Det finns några problem med avhandlingen. Ett är att det inte är helt självklart att det är en god idé att jämföra de två grupperna med varandra eftersom det är migrationsvågor vid två helt olika tidpunkter, och två grupper med ganska olika sociokulturell bakgrund. Men Dahl kan visa att det finns många likheter och beröringspunkter i deras identitetsskapande process som har med erfarenheterna av Förintelsen och med instrumentaliseringen av antisemitismen i Polen att göra och som därför motiverar en jämförelse.

Ett annat problem är frågan om den stora teoriapparaten verkligen behövs. Svaret på den frågan är ja och nej. Dahl har nytta av och använder sina teoretiska begrepp på ett bra sätt i analysen av intervjuerna, och likaså återvänder hon till sin teoretiska diskussion i slutkapitlets analys. Men i den stora empiriska undersökningen i kapitel 3 återkommer hon inte särskilt mycket till sina begrepp, men där är analysen god ändå.

Rent formellt finns det några enstaka stavfel i återgivandet av citat på svenska, som Dahl mycket generöst återger i sin notapparat, men felen är få och påverkar inte slutsatser eller tolkningar.

Mitt helhetsintryck är att Dahl har gjort en välskriven och noggrant genomarbetad avhandling som bygger på en stor empirisk undersökning av en mängd olika källmaterial på svenska, polska, tyska och engelska. Hennes goda språkkunskaper och inläsning på många olika forskningsfält är imponerande. Dahls val av perspektiv för flyktingforskningen framåt och jag hoppas att hon får möjlighet att översätta boken till engelska så att även dem som inte läser tyska kan ta del av hennes resultat.

Anders Rydell, *Plundrarna: Hur nazisterna stal Europas konstskatter* (Stockholm: Ordfront 2013). 358 s.

Journalisten Anders Rydells bok *Plundrarna* behandlar dels Nazitysklands konstpolitik och plundring av konstskatter i väst och öst, dels de politiska förvecklingar kring äganderätten till denna konst som utvecklats i senare tid. Boken skall framför allt ses som ett försök att förstå varför individer och stater än idag kämpar om rätten till olika konstverk som på illegitima sätt bytte ägare under och efter andra världskriget. Det är ett forskningsfält som omfattar en stor del av Europas moderna historia. Enskilda familjeöden möter nationalstaters identitet och kollektiva minnen.

Adolf Hitler drömde om att skapa ett pangermanskt konstmuseum i Linz. För det krävdes att den främsta konsten i stora delar av västra Europa samlades dit. En utstuderad strategi utvecklades som gick ut på att nyligen erövrade områden dammsögs på konstverk, och de främsta av dessa skulle gå till Linzmuseet. Många andra verk försvann till Hermann Göring och andra konstintresserade i eller nära den tyska statens ledning. Judiska familjers egendom konfiskerades eller såldes till kraftigt rabatterade priser. Senare under kriget, då en seger över de allierade tedde sig orealistisk, övergick strategin gradvis till mer okontrollerad plundring.

I väst gick Hitler fram mer försiktigt än i öst, eftersom delar av den konfiskerade konsten tänktes användas som påtryckningsmedel i kommande fredsförhandlingar med de allierade. Fram till Normandie-invasionen dokumenterade tyskarna sin plundring av konst i Västeuropa och tycks oftast ha hanterat den försiktigt. I öst fanns inga planer på fred utan målet var att i grunden besegra Sovjetunionen. De slaviska folken sågs som underlägsna de väst- och centraleuropeiska, och kunde därför plundras utan urskiljning eller större dokumentation. Mot slutet av kriget, då det stod klart att man skulle behöva försvara sig mot en invasion av Tyskland, fördes under mer eller mindre okontrollerade omständigheter mycket av konsten bort från fronterna till det inre av Tyskland. Den gömdes på olika otillgängliga platser som slottet Neuschwanstein i Bayern och den enorma saltgruvan i Aultaussee. Hitlers idé med att gömma Linzsamlingarna i saltgruvan var att konsten skulle kunna stå emot ett bombkrig. Även om Hitler gav order om att Paris skulle förstöras, tvekade han länge inför valet att spränga gruvan. Den kom till sist, men då hade Hitler redan börjat förlora kontrollen över regionen. Göring försökte rädda sitt eget skinn och flydde söderut till Berchtesgarden med sin stulna konst, men tågen plundrades och Göring överlämnade snart sig själv till amerikanerna.

De allierade makternas kapplöpning mot Berlin och Tysklands snabba sönderfall innebar att frågan om återlämnandet av konsten till sina rättmä-

tiga ägare skulle komma att behandlas på olika sätt i väst respektive i öst. När den sovjetiska armén vällde in i Tyskland följde omfattande plundring. Tyskland skulle sugas ut på det sätt som ryssar hade fått utstå under tysk ockupation. Museiskatter som fanns kvar i Berlin skickades österut till Moskva. Stora mängder stulen konst var försvunnen i slutet av kriget och skulle komma att handlas med på en svart marknad. Västmakterna organiserade återlämnandet av stulen konst från München och under de följande sex åren kunde fem miljoner föremål lämnas tillbaka till sina tidigare ägare. Mellan 100 och 200 000 konstverk var emellertid försvunna och kunde inte lämnas tillbaka.

Det kalla kriget försvårade arbetet med att återlämna stulna föremål ytterligare, men det gjorde även nationell kulturpolitik och antisemitiska yttringar vars styrka varierade mellan länder. Särskilt länder vars folk har uppfattat sig som offer för tysk skövling, såsom Ryssland, har varit motvilliga att delta i processerna eftersom staterna inte erkänner någon skuld. Under decennierna som följde dök många av dessa konstverk upp på världens främsta konstmuseer i Paris, New York, Wien, London, Sankt Petersburg och andra storstäder. Boken behandlar de juridiska och politiska processer som har följt på kraven från de efterlevandes familjer att återfå konsten. Bland annat behandlas fallet *Blumengarten* på Moderna Museet, som visar att den svenska staten i detta fall inte agerade på ett föredömligt sätt. Regeringen lade sig inte i frågan utan överlät hanteringen till museet, vilket var ett misstag. Det framgår att återlämningsfrågorna är en del av dagens internationella relationer.

Detta är inte ett vetenskapligt verk och det finns därför inga fotnoter. Boken är till stor del en sammanställning av litteratur på området. Det allra mesta torde vara känt för internationell forskning och för de som är djupt inblandade i restitutionsprocesserna. Rydell säger sig dessutom ha använt ett omfattande arkivmaterial som finns att hämta på internet. Eftersom hänvisningar till arkiv i stort sett saknas är det svårt att uppskatta hur mycket material som hämtats från primära källor, men det verkar röra sig om en mindre del. Boken bygger också på intervjuer med några personer som varit inblandade i återlämningsprocesser.

Värdet med boken är att vi fått en svenskspråkig översikt över den historiska och den mest aktuella utvecklingen. Boken är skriven med lättillgängligt språk och med en medryckande stil som gör den klart läsvärd. Även om Hitlers konstpolitik begravdes med andra världskriget har arvet efter den kommit att leva ända in i vår egen tid.

Camilla Elmhorn, *Från hot till löfte: Stockholms ekonomiska omvandling 1945–2010* (Stockholm: Stockholmia förlag 2013). 232 s.

Förmodligen är Stockholm Sveriges mest framgångsrika exempel på regional tillväxt. Länets andel av Sveriges befolkning har ökat nästan kontinuerligt från 6 procent år 1850 till dagens 22 procent – men med ett markerat tillväxt-hack under 1970-talets inledning.

Camilla Elmhorns *Från hot till löfte* följer ett antal processer i Stockholm mellan 1945 och 2010, där just 1970-talet blir centralt. Stockholm behandlas med fokus på Stockholm stad, det vill säga kommunen, dess arbetsmarknad och omvandling till specialiserad tjänsteekonomi. Den komplexa relationen mellan kommunen själv, kommunen som nationellt centrum och den svenska nationalstatens centrala aktörer, som befinner sig i stadens centrum, driver studien framåt. Vi får följa hur Stockholms självmedvetenhet växer – och hur devisen "The Capital of Scandinavia" lanseras. Elmhorn visar att kommunen redan 1950 började förlora industrisysselsättning, vilket under nedgången i mitten av 1970-talet ledde till uppkomsten av nya organisationer för aktiv kommunal platsmarknadsföring och näringspolitik. Framställningen av omvandlingen på Stockholms arbetsmarknad blir här även mer komplett än andra tidigare försök, med viktiga bidrag till förståelsen av stadens genusarbetsdelning.

Ordet krisår används om 1970-talets inledning, men för Stockholms län är det snarare frågan om svag tillväxt. Perioden 1970–1975 är unik i den bemärkelsen att befolkningen i Stockholms län då växte långsammare än Sveriges befolkning. Förvisso minskade befolkningen med totalt drygt 1 000 personer under åren 1972 och 1973. Men 1974 växte länet åter med drygt 3 500 personer, passerade sitt tidigare rekord och tillväxten översteg åter rikets. Västra Götalands konstanta andel av Sveriges befolkning är en kontrast till utvecklingen i Stockholms län, eller till hela Mälardalen om jämförelsen känns mer rättvis.

För Stockholms kommun var det annorlunda. Mellan 1960 och 1975 minskade kommunens andel av Stockholms län kraftigt, från 60 till endast strax över 40 procent. Kommunen förlorade en egen majoritet. Befolkningen minskade konstant från 1960 till 1980. I förhållande till Malmö och Göteborg var det däremot framförallt minskningen före 1973 som utmärkte Stockholm. Den drevs av utbyggnaden av tunnelbanan och av bilismen. Kranskommunerna växte, vilket länets positiva utveckling illustrerar. De problem som därpå följde med den antiurbana vågen i hela västvärlden har Stockholm gemensamt med Malmö och Göteborg. Tolkningen att nationella politiker skulle vara särskilt negativa till Stockholm övertygar därför inte helt. Däremot byggdes den offentliga sektorn ut och

gav tillväxt i flera av Sveriges mellanstora städer.

Elmhorns studie är således bitvis otydlig när det gäller befolkningsuppgifterna för Stockholms kommun och Stockholms län. Speciellt 1960-talet passeras utan grundläggande analys av kommunens politik. Hjalmar Mehr verkade se problemen, men man förmådde inte bryta nedgången förrän sent under 1970-talet. När försök gjordes var resultatet inte alltid lyckat. Därför är det synd att utblickar mot och kopplingar till andra studier saknas när det gäller Stockholms bostadsmarknad, infrastruktur, fritidssektor, arkitektoniska och stadsmässiga gestaltning under 1960-talet. Tunnelbana, väginfrastruktur och bostadsplanering var arenor där statens, länets och kommunens ambitioner bröts och möttes.

Trots det är Elmhorns studie angelägen. Ofta når analyser av svenska städer och deras regioner endast fram till 1950-talet. Då bröt bilism, ny teknik och globalisering tidigare trender, verksamheter omlokalisades, städernas ytor växte, kommuner slogs samman, de gavs och tog på sig nya uppgifter. Internationella, nationella, regionala och urbana förändringar skedde. Forskning inom regionalekonomisk historia studerar de förloppens dynamik och verksamheters omlokalisering. En dynamik som förflyttade tillgångar och makt som funktion av stadsregioners egna ambitioner, nationella strukturer och exogena faktorer.

En underliggande osäkerhet följer dock läsaren om vad Staden Stockholm är. Stockholms kommun tog namnet Stockholms stad. Det innebär inte att dess gränser blev stadens gränser i funktionell bemärkelse. I boken refereras därför omväxlande till Stockholms stad, Storstockholm, Stockholms län, Mälarenregionen, Huvudstadsregionen... Regionalekonomisk historia har att hantera såväl periodindelning som rumslig avgränsning. I en växande stad vidgas stadsrummets gränser för att inbegripa kringliggande tätorter och kommuner. Pendlingsområdet, en central funktionell urban region, inbegriper idag förutom Stockholm även delar av Uppsala, Södermanland och Västmanlands län, vilket ofta framhålls när Stockholms befolkningsstorlek är viktigt. Kommunen monopoliserade begreppet stad när Staden Stockholm började inbegripa en större region. Bostadsfrågan och problemen att integrera invandrare handlar om detta: en beslutsnivå saknas – Staden Stockholm.

Avslutningsvis ställer regionalekonomisk historieskrivning forskaren inför viktiga beslut om sitt förhållande till objektet. Titeln *Från hot till löfte* reflekterar okritiskt stadens egen position. Hur ser Göteborg, Malmö-Köpenhamn och Oslo på Stockholms självpåtagna roll som "The Capital of Scandinavia"? Och varför inte Norden? Har Stockholm redan släppt Helsingfors till St Petersburg?

Jonas Harvard & Peter Stadius (red.), *Communicating the North: Media Structures and Images in the Making of the Nordic Region* (Ashgate: Farnham/Burlington 2013). 364 s.

Antologin *Communicating the North: Media Structures and Images in the Making of the Nordic Region* är nummer tre i fembandsserien "The Nordic experience". Böckerna har sin upprinnelse i forskningsprogrammet "Nordic Spaces" ("Nordiska rum"), vilket pågick 2007–2012 och administrerades av Centre for Baltic and East European Studies vid Södertörns högskola.

Redaktörer är Jonas Harvard och Peter Stadius, docenter i historia vid Mittuniversitetet respektive Helsingfors universitet, och antologin är enligt förordet en utlöpare av deras forskningsintressen snarare än resultatet av något specifikt projekt inom Nordic Spaces. Syftet med antologin är att undersöka medieringen av regioner genom att belysa hur media konstruerat ett "Norden".

Redaktörernas introduktionskapitel följs av en artikel skriven av Lars Nord, professor i politisk kommunikation vid Mittuniversitetet. Nord driver tesen att det inte finns någon specifikt nordisk mediestruktur, vilket tidigare forskning tydligen antagit. Det nordiska medielandskapet är istället 1. ett resultat av utländska influenser som på olika sätt kombinerats ihop och 2. inte något enhetligt fenomen över huvud taget, utan sinsemellan olika nationella system.

I bokens tredje kapitel beskriver Jonas Harvard telegrafins utbyggnad i de nordiska länderna och analyserar hur det nya mediet förhöll sig till en eventuell nordisk gemenskap. Slutsatsen är att "Norden" var av marginell betydelse i telegrafins värld. På idéplanet symboliserade telegrafan en global gemenskap; på praktisk infrastrukturnivå var telegrafnäten nationella.

I samband med de skandinavistiska studentmötena var telegrafan emellertid flitigt använd. I kapitel fyra visar Harvard och Magdalena Hillström, fil. dr. i kulturstudier vid Linköpings universitet, att skandinavismens höjdpunkter med fördel kan ses som mediehändelser. Genom att anlägga detta perspektiv kan författarna se hur tanken om en nordisk gemenskap i praktiken skapades, men även lägga en källkritisk aspekt till hela vår förståelse av skandinavismen.

Tora Byström, fil. dr. vid Institutionen för idé- och samhällsstudier vid Umeå universitet, ägnar sitt kapitel åt tidskriften *Nordens frihet*. Byström beskriver tidskriftens försök att formulera en nordisk solidaritet under andra världskriget. Byströms slutledning är att idén om ett gemensamt "Norden" måste varit mycket stark, då den kunde förespråkas till och med under krigsårens extrema omständigheter.

I kapitel sex lyfter Erlend Eidsvik, docent vid geografiska institutionen

i Bergen, fram en nordisk gemenskap som sannolikt är okänd för de allra flesta: den bland nordiska immigranter i Sydafrika. Under mellankrigstiden odlades en på många sätt anmärkningsvärd skandinavism i invandrarnas tidskrift *Fram*. Avståndet mellan de sydafrikanska skandinaverna och det faktiska Skandinavien överbryggade *Frams* skribenter med en latinsk devis: *Omne Solum Forti Patria* – "Varje land är ett hemland för den djärve mannen".

Andrew Newby, docent i kulturstudier vid Helsingfors universitet, analyserar det brittiska intresset för Norden vid 1800-talets mitt. Från att ha betraktats som ett bakvatten började de nordiska länderna ses som ursprunget för nordisk-brittisk framåtanda och dådkraft. Newby visar bland annat hur konstruktionen av ett gemensamt vikingaarv fyllde en integrerande funktion inom den engelsk-skotska unionen.

Kapitel åtta är författat av Linda Andersson Burnett, fil. dr. i historia och verksam vid Linnéuniversitetet. Hon studerar en av 1820-talets populära levande utställningar: en samisk familj som visades i Storbritannien tillsammans med renar och etnografiska föremål. Andersson Burnett kan se hur föreställningen om "ädla vildar" i Linnés tappning under 1820-talets lopp ersattes av synen på samer som en underlägsen ras.

Elena Lindholm, disputerad vid Institutionen för språkstudier i Umeå, granskar i sitt kapitel den kanske mest spridda mediabilden av Sverige: den sexuellt frigjorda blondinen. I 1920- och 1930-talens Spanien användes stereotypen av progressiva skribenter som symbol för den sekularisering och modernisering de önskade se i Spanien. Genom att klä reformpolitiken i en kvinnlig, sexualiserad kropp blev den mer attraktiv för en (manlig) opinion.

Kapitel tio är författat av Nikolas Glover, fil. dr. i ekonomisk historia vid Uppsala universitet. Här redovisas tillkomstprocesserna bakom de skandinaviska paviljongerna vid världsutställningarna 1967 och 1970. Glover visar att det var Sverige, eller snarare den svenska industrin och transportbranschen, som var drivande bakom det nordiska samarbetet. Paviljongernas innehåll kom att formas av motsättningarna mellan nationella, kommersiella och politiska intressen.

Peter Stadius granskar den internationella bilden av Skandinavien under mellankrigstiden. De nordiska länderna framhölls som moderna föredömen både av europeiska skribenter, som ville ge ett exempel på ett alternativ till fascism, och av nordamerikaner som sökte politiska alternativ under depressionseran. Grundläggande för den nya Nordenbildningen var den amerikanske journalisten Marquis W. Childs böcker om Skandinavien.

Carl Marklund, historiker och statsvetare vid Södertörns högskola, fokuserar i kapitel tolv på bilden av Norden under och efter kalla kriget. Under

1960- och 1970-talen lyckades svenska opinionsbildare lansera "den svenska modellen" som en medelväg mellan kapitalism och kommunism. Mot slutet av 1980-talet hade Sverige emellertid blivit till "a byword for stagnation and socialism, both at home and abroad", hävdar Marklund. Fokus vilar på Amerika, i betydelsen USA, får man förmoda.

Kazimierz Musiał och Maja Chacińska, båda docenter vid universitetet i Gdansk, gör en systematisk analys av Nordenbilden i polsk press under mellankrigstiden och efter 1989. De skandinaviska länderna framställdes i dessa lägen som förebilder för en modern stat, trots en viss kritik mot bland annat välfärdsstatens bidragspolitik.

Att ge ett sammanfattande omdöme av en antologi är svårt. Som helhet kan en antologi ofta bara bekräfta de mest generella slutsatser – i föreliggande fall (med Musiał och Chacińskas ord): "It has become almost a scholarly truism that xenostereotypes probably tell us more about the condition of the society in which they were coined than about the actual state of affairs in the country they refer to." "Norden" har i utländska media mer använts som ett slagträ i inhemska politiska frågor än som en beskrivning av en faktisk geografisk region.

I antologins slutkapitel konstaterar Harvard och Stadius emellertid att bilden av Norden utomlands uppenbarligen har historiska rötter, men inte i ett faktiskt Norden, utan i en tidigt etablerad mediakonstruktion. Bland de stabila elementen i bilden finns den jämställda nordiska kvinnan, det egalitära nordiska samhället, och själva idén om de nordiska länderna som en specifik region med gemensamma drag.

Antologins spretighet förstärks av att teori- och begreppsanvändning varierar. Majoriteten av författarna använder inte den terminologi som introduceras i redaktörernas inledning. I stället använder de sina egna begrepp, eller rör sig, som i Glovers beskrivning av de skandinaviska paviljongerna, på en övervägande empirisk nivå. Antologins övergripande mediaperspektiv används ofta bara som kriterium för materialurval – verkligt teoretiskt värdefullt är perspektivet främst i de två artiklarna skrivna av Eidsvik respektive Harvard och Hillström.

Artikelurvalet är heller inte systematiskt. Texterna ger intressanta inblickar här och där, men stora bitar av Nordenbilden i utländska media saknas. För att nämna några exempel behandlas Tysklands "dröm om Norden" ytterst sparsamt, och i Marklunds artikel saknar man en diskussion av de svenska ambitionerna att företräda internationell solidaritet med Tredje världen.

Styrkan i *Communicating the North* är i stället de många intressanta fallstudierna. Eidsviks välskrivna artikel om de sydafrikanska skandinaverna, för att nämna ett exempel, är inte bara intressant i ett mediaperspektiv utan

ger även nya inblickar i nationalismens teori och praktik. Andersson Burnett lyfter med sin studie fram en viktig aspekt av "nordiskhet": det faktum att Skandinavien även har en samisk befolkning, och att denna ofta presenterades som väsensskild från övriga nordbor.

Engelskspråkig publikation av forskning är en nödvändighet, och antologin fyller här ett behov. Samtidigt är språket en av antologins stötestenar. Uppenbara grammatiska fel har för det mesta korrigerats, men underliga och klumpiga formuleringar kvarstår i många av kapitlen.

Även den tvärvetenskapliga ansatsen är samtidigt en styrka och en svaghet. Nord's text, till exempel, behandlar kanske en mediavetenskapligt intressant fråga, men som historiker stöter man sig på överförenklingarna. Nord talar bland annat om en dominerande nordisk partipress redan från år 1850, långt innan några politiska partier grundats, och han använder etnisk och språklig homogenitet inom de nordiska länderna som förklaringsmodell utan att argumentera för att en sådan homogenitet verkligen finns.

Kanske kan även bristen på källdiskussioner tillskrivas olika vetenskapliga traditioner. Flera av artikelförfattarna redovisar över huvud taget inte sina källor eller sin metod. Den enda verkligt systematiska undersökningen är Musiał och Chacińskas studie av polska media, och de har också fått fram ett mer heltäckande resultat än någon av de andra författarna.

Antologin *Communicating the North* är, för att sammanfatta, blandad konfekt. Boken är inte en publikation man med lätthet läser från pärm till pärm, men för den som är intresserad av något av de specifika områden som tas upp i artiklarna vore det ett stort misstag att inte läsa kapitlet i fråga.

Uppsala universitet

HANNA ENEFALK